

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Леонід РУДЕНКО

**ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
ТА ЇХ ПРИКЛАДНЕ ЗНАЧЕННЯ**

Складний процес розвитку наукової діяльності неможливо розглядати відокремлено від стану розвитку економіки і суспільства певної держави. Умови функціонування науки, її громадське, управлінське і владне визнання, підтримка молодих науковців значною мірою залежать від стану економічного розвитку держави. Це змушує нас поглянути критично на процеси, що відбуваються в Україні.

На фоні загального усвідомлення населенням України можливостей нових напрямків розвитку, його відмови від пануючої раніше ідеології в державі продовжуються складні трансформаційні процеси, що супроводжуються глибокими кризовими явищами.

Їх не можна зводити тільки до економічної складової. В них поширені:

- криза влади і втрата ефективних правових і, особливо, політичних важелів управління;
- відсутність взаєморозуміння між різними відгалуженнями влади і основними політичними партіями економічними силами (кланами) держави і регіонів;
- невизначеність для більшості незалежних держав, що з'явилися, цілей суспільно-політичного розвитку і відсутність консолідуючих дій різних прошарків населення.

Серед відомих моделей економічних стратегій переходу до ринкових відносин в Україні, як і в більшості держав СНД, здійснено модель шокової терапії. Відбулося швидке руйнування існуючої раніше системи господарювання й управління, прискорення приватизації, зміна форм власності тощо.

В Україні триває пошук шляхів стратегії розвитку держави. В цьому процесі вже допущено ряд помилок: не усвідомлені і не враховані можливості інтегрального потенціалу регіонів і держав, не проведений аналіз досвіду регулювання нестабільних економічних систем, не організована ефективна державна управлінська система; триває помилкове позитивне розуміння фактору тимчасової грошової стабілізації і не приділяється достатня увага іншим факторам фінансової стабілізації, досі не визначені стратегічні цілі розвитку, основні пріоритети, а також доведення їх до усвідомлення населенням, розроблені окремі програми розвитку регіонів, з різних причин не сприйняті населенням цих регіонів і не мають істотної фінансової підтримки для їхньої реалізації.

Істотним прорахунком політиків України в перші роки її незалежного розвитку були безвідставні завви про самодостатній розвиток і спроможність держави прогодувати не тільки свій народ, але і народи Європи. Романтичними були і надії на значні інвестиції в економіку України завдяки її відмові від атомної зброї і вибору європейського шляху розвитку.

Протягом тривалого періоду в Україні були сформовані великі промислові підприємства, що не мають замкнутого циклу виробництва. Випуск продукції у вигляді напівфабрикатів в умовах розриву колишніх економічних зв'язків, зумовлених технологією виробництва призвели до різкого зниження ефективності виробництва і випуску непотрібної продукції. Все це ускладнене митом і платою за додаткову вартість, які постійно зростають, тривалим оформленням документів на продукцію, що спрямовується до інших держав, дорожчанням транспортних послуг тощо. Багатопрофільні підприємства на просторі СНД, через закриття або різке зниження обсягу продукції, що випускається, фактично єдиним у них виробництвом, втратили економічні передумови не тільки для підтримки соціальної

інфраструктури, але і для самого життя населення.

На жаль, доводиться констатувати, що капітал і зараз іде на підтримку старих галузей господарства 60-80% усіх капіталовкладень здійснюється в старі галузі Донецької, Дніпропетровської, Запорізької областей і м. Києва. Бо металургія, хімія, електроенергетика забезпечують для держави експортні поставки, що створює певний баланс у зовнішньоторгівельному обороті.

Розпад СРСР з розривами економічних зв'язків, що склалися тривалий час в умовах реформування єдиного народногосподарського комплексу, і вказані недоліки нового етапу економічного розвитку країн СНД призвели до різкої активізації дезінтеграційних процесів.

Ситуація, яка склалася у зв'язку з розривом політичних і економічних зв'язків, призвела до формування в Україні біля 200 депресивних районів різного рівня.

Розпад СРСР докорінно вплинув і на розуміння поняття «інтеграція» та «інтеграційні процеси». Економічні відносини країн СНД, що посилюються, не є суто новими інтеграційними процесами, бо на спільній території Союзу вони були значно сильнішими і вагомішими, про що говорилося вище. Тому слід говорити про відновні процеси, зокрема і з товарообігу між державами. І це не завжди відповідає здійсненню державного відновного процесу, що базується на міждержавній кооперації і взаємовигідному обміні. В Україні вже функціонують декілька регіонів, економічні інтереси яких знаходяться поза державою. На жаль, зовнішньоекономічні зв'язки більшості держав СНД базуються на природних монополіях, що сформувалися в СРСР, і створеній раніше технічній інфраструктурі: транспорт, зв'язок, енергоресурси, водне господарство.

Сплеск тероризму в багатьох регіонах світу, в тому числі і на просторі СНД, призводить до нової форми інтеграції – інтеграції силових структур і розробці з їхньою допомогою загальних правових основ для боротьби з цим явищем, а також з корупцією, правопорушеннями різного характеру (наркобізнес, торгівля зброєю тощо).

Слід розуміти, що для більшості країн СНД можна говорити про **реінтеграційні процеси**. Разом з тим, в Україні розуміють і те, що рух до кращого життя у вік нових технологій і глобалізації можливий тільки в кооперації з ближніми і дальніми сусідами. Тому в Україні розглядаються декілька інтеграційних моделей, які можна умовно об'єднати в три групи. Найбільш популярними серед населення є регіональна і європейська інтеграція. **Регіональна інтеграція** розглядається в основному для пострадянського простору з дотриманням національних інтересів держав, певному прагматизмі, підтвердженому ходом власних економічних процесів. Даний напрямок інтеграції підтверджується і певними організаційними блоками, такими як ГУУАМ, балтійсько-чорноморське об'єднання, країни Причорномор'я і т. д.

Організаційні форми регіональної інтеграції не завжди підтверджені економічними діями, і можна говорити про наміри, що згодом, можливо, набудуть більш тісних форм економічного співробітництва.

Європейська інтеграція орієнтована на західну Європу, на держави Європейського союзу. Частина населення України бачить на цьому шляху більш швидке досягнення рівня життя населення ЄС, і тому даний напрямок можна вважати найбільш популярним, особливо серед молоді.

Прибічники **Євразійської інтеграції** перспективи розвитку бачать у відновленні великої держави на пострадянському просторі. Для пропаганди цієї ідеї використовується а) *ліберальний інтеграціонізм* (об'єднати народи у великій державі розвиваються у напрямку світових провідних процесів через один домінуючий центр), б) *лівий інтеграціонізм* (орієнтується, деяким чином, на повернення до старого і використання китайського досвіду економічного і політичного розвитку); в) *слов'янський інтеграціонізм* (близький до попереднього, але з акцентом на слов'янське об'єднання); г) *фундаменталістичний інтеграціонізм* (власний прихильникам трактування Російської історії, яка вважає

білорусів і українців гілками великої нації).

Період трансформації структури всіх регіонів України, в першу чергу, в умовах економічної кризи викликав негативні наслідки життєдіяльності населення, зниження життєвого рівня населення, зменшення тривалості життя, перевищення смертності над народжуваністю населення, великі міграційні потоки до великих міст України, а також – до країн Європи і до Росії.

В останньому посланні Президента України Верховній Раді України «Європейський вибір Концептуальні основи стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки» більш чітко визначена інтеграційна концепція України: «Курс на європейську інтеграцію є природним наслідком досягнення Української державної незалежності. Європейський вибір України – це водночас рух до стандартів реальної демократії, інформаційної суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, що базується на основах верховності права і забезпечення прав і свобод людини і громадянина» [3]

У практичних кроках до європейської інтеграції в посланні Президента України виділяють 8 етапів і тільки на останньому етапі розвитку (2011 р.) створюються реальні умови для вступу України до ЄС

Економічні відношення з РФ, відзначається в посланні, погоджуються з євроінтеграційним курсом України. В наступному десятиріччі пріоритетними напрямками стратегічного партнерства України в економічній сфері передбачаються:

- співробітництво в енергетичній галузі,
- науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток транспортної мережі в Україні у спільних інтересах держав,
- інвестиційне співробітництво, розвиток спільних виробничих структур, кооперативних і технологічних зв'язків,
- розвиток військово-технічного співробітництва,
- розвиток фондових ринків і процесів взаємного інвестування;
- взаємне розширення ринку трудових ресурсів;
- спільний розвиток регіонів, що представляють інтерес для обох держав, взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності і розвиток контактних територій,
- співробітництво в протидії тінізації економіки і нелегальній міграції.

У згаданому Посланні приділяється увага також і євроатлантичній інтеграції (поглибленню кооперації з країнами НАТО) і співробітництву з іншими країнами світу.

Розпад СРСР і формування нового економічного простору, в якому буде ефективно працювати економіка нових незалежних держав, – процес тривалий. Але вже зараз відчувається активна зміна функцій регіонів різного рангу. Цей процес безперервний в ході історичного розвитку, він особливо активізується в період колосальних трансформацій, таких як розпад великих держав. Наприклад, в Українській РСР (у складі СРСР) географи виділяли 3 промислових райони (Придніпровський, Донбаський і Прикарпатський), 4 промислових агломерації (Київська, Криворізька, Львівська і Харківська) і біля 40 промислових вузлів. У нинішній час експертним шляхом встановлюються докорінні зміни в територіальній структурі виробництва. Багато промислових центрів змінили свої функції, як правило, послабивши свій економічний вплив (і технологічні зв'язки) як на ближні поселення, так і на віддалені. В Україні відбуваються зміни в структурі поселень і регіонів за площею, співвідношенням зайнятою в господарстві. Особливо змінюються функції сільських поселень. У 1990 р. 31% сільських поселень були багатофункціональними, 66% – суто сільськогосподарськими і 3% сільських поселень мали несільськогосподарські функції. В нинішній час відбуваються структурні зрушення в бік збільшення поселень із суто сільськогосподарськими функціями. Порушується тенденція і в співвідношенні чисельності міського і сільського населення областей і адміністративних районів, а також в регіональних

відміннях показників народжуваності і смертності

В нинішній час особливу увагу слід приділити усталеному поняттю «периферійні території». Як правило, мають на увазі території переважно сільськогосподарського розвитку. При цьому визначення «периферійність» виступає синонімом «сільський». З таким розумінням і вживанням даного поняття не слід погоджуватися.

В рамках розвитку регіональних теорій зростання і формування економічного простору в ХХ сторіччі, поняття «периферія» і «периферійний простір» стали об'єктом дискусії завдяки Р. Пребишу [1]. При цьому багато хто забуває, що він викладав це в контексті «індустріальних держав, що розвиваються». В кінці минулого сторіччя географи і економісти також розробляли різноманітні моделі типу «центр-периферія».

Етапною слід назвати роботу Д. Фрідмана [2]. В його моделях, поряд з економічними, прийняті до уваги соціологічні, психологічні і політичні критерії. За Д. Фрідманом, центр і периферія зв'язані між собою авторитарно-залежними відносинами. Периферійні території можуть означати протилежні, по відношенню до густонаселених, «розвантажувальні» сільські або слабоурбанізовані території і, на противагу «економічно» активним, бути територіями пасивними. Відзначимо, що «активність» знаходиться в залежності від ступеню розвитку інфраструктури, показника висоти рівня життя і, природно, різноманітного промислового виробництва.

Периферійність в Українській РСР багато в чому визначалася соціалістичною реальністю правового й управлінського рівня. Багато районів, незважаючи на їхню близькість до Польщі, Угорщини або Чехословаччини могли співробітничати з ближчими районами цих або інших країн тільки через центр, і не України, а через політичні й управлінські структури Москви. Та й у межах СРСР управлінський диктат був дуже жорстким. У ньому значну роль відігравала адміністративна приналежність території, що в основному і впливало на стагнацію периферійних районів. Разом з політичним і адміністративним факторами, на формування периферійних територій істотно впливала економіка. Прагнення керівних органів СРСР протягом 70 років формувати єдиний народногосподарський комплекс призвело до відомих результатів.

Розглядаючи особливості виробничого територіального розвитку в СРСР на прикладі України, виходимо з цієї обставини, що в інших країнах Європи вони були іншими. СРСР мав специфічні політичні, економічні, адміністративні і географічні умови розвитку. Саме їх слід враховувати в трансформаційних процесах економічних структур республік СНД.

Як уже відзначалося, багато регіонів не мали виробників із замкнутим циклом, тобто не виробляли кінцевий продукт. Значимість проміжного продукту втрачалася в дуже складному ланцюзі функціонування колишнього комплексу, незалежно від вартості продукту і затрат на його виробництво. Нагадаємо, що в СРСР навіть регіони, де здійснювався видобуток вуглеців або алмазів, були дуже бідними, периферійними, зі слабкою структурою і танки, що обслуговує. Такі і подібні периферійні райони мали моновиробництво з обмеженням зайнятості населення за статтю або віком. З урахуванням розпаду СРСР, стагнація таких регіонів дуже затяжна, і навіть трагічна. Наприклад, закриття шахт у поселеннях Донбасу призвело до катастрофічного стану населення.

В СРСР існували розвинені урбанізовані райони, яких активно підтримували фінансами з центру, але їх теж можна було віднести до периферійних. Частково такими були райони розташовані на північ від 65 град північної широти, а в азійській частині – на південь від 50 град північної широти, тобто території Сібіроку, Якутії, Бурятії та ін. Найбільш вагомі проекти розвитку ініціювалися з Москви. В кінці минулого сторіччя до таких відносилися всі, що за вартістю робіт перевищували 1 млн руб. Після 1930 р. в регіонах першочергового видобутку корисних копалин, будівництва підприємств важкої промисловості зводилися нові робітничі поселення, міста, в них розвивалася транспортна і соціальна інфраструктура. Обмежені державні кошти вимагали концентрації сили на певних нових об'єктах, а існуючі

давня промисли відчували стагнацію. Головними центрами соціально-економічного розвитку залишалися столиці союзних республік і окремі промислові міста. В тих умовах навіть столицям були притаманні елементи периферійності: обмеженість у прийнятті рішень про розвиток регіонів, здійснення масштабного будівництва, реконструкцію стратегічних об'єктів (центральні вокзали, аеропорти тощо), направлення учених за кордон для участі в наукових форумах тощо.

Ознаки депресивності та периферійності не слабшали в період освоєння нових районів видобутку нафти, газу, вугілля. В період розробки Печорського, Качинсько-Ачинського вугільних басейнів, нафтових родовищ у Західному Сибіру капіталовкладення для підтримки господарської діяльності староосвоєних видобувних і промислових районів України не падали. Інвестування галузей, що забезпечують експорт і що підтримують розвиток важкого машинобудування, призвело до тенденції моноструктуризації поселень.

Після розвалу СРСР і реалізації незалежного розвитку держав колишніх республік Союзу, різко виявилися недоліки виробництв не замкнутого циклу вироблялися напівфабрикати, що могли бути використані для випуску кінцевої продукції, але вже в інших державах. А технічне оснащення більшості виробництв було застарілим. Висока собівартість продукції, низька продуктивність праці і незначні інвестиції, в поєднанні зі збільшенням випадків загибелі людей, перетворили і раніше не багаті в економічному відношенні регіони в периферійно-депресивні. В цих умовах введення ринкових механізмів, зміна форм власності і покращення умов життя населення надовго завинастяться проблематичним. Без інновацій та істотних інвестицій такі регіони надовго залишаться в категорії периферійно-відсталих. Делімітація кордонів новоутворених держав проявилася в наростанні жорсткості правил господарювання в прикордонних зонах півночі і сходу України, тобто на межі з Білоруссю і РФ.

Зважаючи на глибоку економічну кризу в Україні та інших державах СНД, можемо припустити, що мине немало часу, доки кілька периферійних регіонів стане істотно зменшуватися.

Функціонування незалежних держав істотно вплинуло на саме поняття «периферія», «відносна периферія» тощо, що визначилося змінами в структурі території. Столиці держав, що утворилися, надбали зовсім нових функцій, не властивих їм раніше управлінсько-організаційних, консолідуючих, репрезентативних, прогресовизначальних тощо. Необхідність розвитку цих функцій столиць вимагає, в першу чергу, фінансового забезпечення. Це, в значній мірі, знову ж впливає на можливості економічного і соціального розвитку периферійних районів. Але, разом з тим, зміни в статусі держав призвели до появи відсутніх раніше структур, таких як єврорегіони, вільні економічні зони, транспортні коридори, райони прикордонного розвитку тощо. В окремих регіонах з'являються корпоративні системи і корпорації світового значення. Ці нові структури в багатьох випадках втручаються в життя периферії. В одних випадках вони їх перетворюють і покращують життя населення, в інших, навпаки, створюють нові ознаки периферійності. Таким чином, територія живе, пульсує, але ефективність цього процесу на території держав не однозначна. Слід відмітити, що затяжна стагнація багатьох периферійних регіонів у більшості випадків зумовлена пасивністю населення і не спрацюванням закону про місцеве самоврядування. Багато жителів, як і колись, сподіваються на прихід до влади «старих» керівників, інші – на повернення старих часів, коли все до дрібниць було сплановано згори, а ініціативи по розвитку території нікому не потрібні, треті живуть за принципом одного дня. Стосовно України, помічено активність населення західної України по створенню спільних підприємств за участю іноземного капіталу, формуванню спеціальних економічних зон, розвитку регіону Євробук, створенню міжнародного Карпатського біосферного заповідника тощо. Однак, можна відзначити нові точки зростання периферійних районів, про що слід говорити окремо.

Ось цей загальний фон, на якому розвивається наукова діяльність в Україні, в т.ч. і на географічній ниві. Що ж ми маємо за останні роки в досягненнях академічної географії?

За 1991-2001 рр. в Інституті географії НАН України було опрацьовано біля 70 наукових тем, частина з них – фундаментального, інші – прикладного характеру. Було опрацьовано 14 загально-географічних тем, 23 теми – природничо-географічного, 12 – економіко-географічного і 5 тем картографічного напрямку. Актуальність ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС обумовила виконання ще 16 дуже специфічних тем. Узагальнюючи результати виконання географічних досліджень наведемо результати головніших з них.

Серед фундаментальних досліджень такими є:

- Обґрунтовано новий науковий загальногеографічний напрям – геоконплексологію як вчення про комплекси і територіальні системи.
- Розроблено основи теорії та методик досліджень палеогеографічних чинників змін та стійкості геосистем; обґрунтовано концепцію інваріантності палеогеосистем.
- Обґрунтовано ландшафтознавчу концепцію виявлення й оцінки екологічних проблем, принципи еколого-ландшафтознавчого дослідження й картографування території України.
- Розроблено теоретичні засади мікрморфологічного аналізу похованих ґрунтів.
- Розроблено концептуальні засади регіонального геоморфодинамічного аналізу, вперше створено регіональну хрономорфодинамічну шкалу та хронологічну схему співставлення геотектонічних та геоморфологічних подій.
- Виявлено просторово-часові закономірності неогеодинаміки та її відображення у рельєфі України.
- Виявлено обмеженість самовідтворення природи та її саморегулювання, прояв взаємозумовлених ланцюгових змін компонентів природи під впливом суспільства, утворення цілісностей із суспільних та природних елементів у процесі дослідження закономірностей взаємодії суспільства і природи; опрацьовано принципи регіонального природокористування в умовах інтенсивного господарювання.
- Створено теоретико-методичні основи дослідження суспільно-територіальних комплексів, теорію виробничого комплексоутворення, концепцію територіальної організації агропромислового комплексу; розроблено науково-методичні основи поліструктурного аналізу виробничого природокористування; досліджено процеси формування систем розселення в Україні тощо.
- Розроблено географічні засади концепції сталого розвитку (збалансованого економічного, соціального і екологічного) розвитку України.
- У контексті поглиблення теорії, методології та методики картографії опрацьовано проблеми створення фундаментальних науково-довідкових атласів, провели картографічні дослідження проблем охорони природи, раціонального природокористування, використання земельних ресурсів, функціонування агропромислових, продовольчих та інших територіальних комплексів, картографічного обґрунтування територіального планування.
- Розроблено концептуальні основи еколого-географічного картографування та методику створення еколого-географічних карт різних типів (реалізовано у створенні окремих карт та серій карт екологічного спрямування).
- Концептуально обґрунтовано організаційні, інформаційно-змістовні, програмно-технічні аспекти багатомасштабної ГІС, що базується на географо-кібернетичному моделюванні, вимогах сумісності з міжнародними й відомчими ГІС, а також на природних та соціально-економічних особливостях України.
- Розроблено теоретико-методичні основи створення Національного атласу України; вперше створено пілотний варіант цього атласу в електронній версії.

Серед результатів прикладних досліджень наведемо наступні

- Геоморфологічне та палеогеографічне обґрунтування пошуку деяких видів корисних копалин, будівництва господарських об'єктів тощо
- Ландшафтно-геохімічне обґрунтування заходів щодо ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.
- Природничо- та суспільно-географічне обґрунтування раціонального природокористування в регіонах України.
- Виявлення регіональних закономірностей організації населення, особливостей його динаміки, демо- та урбо-екологічних умов проживання: просторових особливостей життя, діяльності людей
- Опрацювання напрямів трансформації структури виробництва регіонів України
- Географічна експертиза проектів, екологічних ситуацій тощо.
- Розробка змістовної частини ГІС України (структура, банк даних природних і соціально-економічних ресурсів, явищ та об'єктів), а також питань автоматизованого складання карт різних масштабів.

Позитивним моментом є і те, що протягом останніх трьох десятиріч у Відділенні географії, а з 1991 р – в Інституті географії у спеціалізованих вчених радах захищено 23 докторських і понад 80 кандидатських дисертацій, що сприяло науковому ствердженню багатьох географічних осередків у різних регіонах держави. За ці роки опубліковано біля 150 монографій, понад 50 збірників, 20 брошур, більше 100 оригінальних тематичних карт та атласів. Понад 250 публікацій вміщено у міжнародних виданнях.

Протягом цих же 10 років виявлено ряд негативних моментів, що суттєво впливають на розвиток науки. Більшість із них пов'язана з різким скороченням фінансування науки в Україні. Це привело до фактичного припинення польових експедиційних робіт, унеможливлення роботи лабораторій, географічного стаціонару в Димері, призупинення публікацій монографій, збірників, атласів, карт, занедбання технічного оснащення Інституту географії, припинення виїзної участі співробітників у наукових форумах як в Україні, так і за її межами, скорочення чисельності співробітників і, особливо, кандидатів та докторів наук. Слід відмітити і той факт, що заробітна плата як науковців НАН України, так і викладачів вузу є настільки мізерною, що змушує їх шукати додатковий заробіток. А це забирає багато часу, призначеного навіть на основну діяльність, та штовхає їх до порушення, в першу чергу, моральних принципів наукової діяльності (консультативна допомога у підготовці вступників до вузів, підготовка наукових праць та їх публікація, сприяння захистів дисертаційних робіт, не виважене оцінювання складання різних екзаменів тощо). Ці небезпечні явища дуже негативно впливають на формування знань молодих фахівців, а значить, і на майбутній інноваційного розвитку держави та деформують їх моральні принципи.

Не завдяки виваженими є докори молоді щодо відсутності національної спрямованості у їх вихованні. Відкритість держави дозволила молоді здійснити цілий ряд порівняльних характеристик щодо рівня життя в державах різної соціальної орієнтації та моральних принципів представників владних структур різного рівня, які вважають ганебним явищем не поміняти раз на два роки свої мерседеси. При цьому постійно через ЗМІ доноситься про європейський вибір розвитку, який розуміється як підвищення оплати комунальних і інших послуг до європейського рівня і намагання підняти через певний час заробітну плату до прожиткового мінімуму. На жаль, тінізація в економіці підвищує криміналізацію в суспільстві та деформує моральні принципи національної еліти України. Останнє є найбільшою втратою для сучасної і особливо майбутньої держави.

Є підстави стверджувати, що подібний стан і з науковими лабораторіями у вузах України. В останніх позитивним моментом є активізація викладачів у справі підготовки і видання підручників, посібників як для вузів, так і для шкіл.

Особливо слід відмітити появу цілого ряду робіт, присвячених географам, що зробили суттєвий внесок у становлення і розвиток географічної науки в Україні. Визначне місце належить проф. О.І. Шаблію, який започаткував видання серії книжок під рубрикою "Постати

українського землезнавця”

В сучасних економічних умовах розвитку та, певно, і в умовах розвитку ринкової економіки географам слід передбачити збільшення повиту на прикладні географічні дослідження. Це випливає з доцільності та необхідності опрацювання як державної стратегії регіонального розвитку, так і з того, що кожний регіон держави уже зараз визначається з можливими напрямками розвитку і шукає модель збалансованого розвитку. Тут слід враховувати два постулати. По-перше, механічне копіювання окремих технологій сучасної організації виробництва деяких держав світу для держави, у якій не створені умови для їх впровадження, не може бути результативним. По-друге, загальноповизнаним у світі фактом є те, що підтримка відсталих, депресивних районів неможлива без корекції і втручання з боку держави в хід інтеграційних процесів. Визначені в Україні регіони, як об'єкти опрацювання стратегій розвитку, мають різний розмір території, різні передумови і чинники розвитку, різні “пороги” і “бар'єри” розвитку. Очевидним є і те, що опрацювання середньострокових стратегій розвитку регіонів потребує наявності розроблених просторових проблем і визначених пріоритетів дій, а також розроблених механізмів вертикальної та горизонтальної координації між різними рівнями рішень щодо опрацювання стратегій розвитку.

Для здійснення в Україні складних трансформацій в усіх сферах життя, виходу з кризи при опрацюванні стратегічних планів розвитку регіонів в їх основі, без сумніву, повинна знаходитися перспектива, яка забезпечувала б реалізацію ініціативи Ріо-92 – збереження, самовідтворення, підтримка культурної і природної спадщини, якісних умов життя населення і стану природного середовища на майбутнє в складних умовах сучасних глобалізаційних процесів. Адже не можна визнавати ефективним і логічним здійснення на початкових етапах трансформації Суспільства в Україні певних реформ в одному напрямку при розумінні, що подальші реформи повинні будуть здійснюватись зовсім в інших напрямках.

Коллективному визначенню ролі науки і її зобов'язань перед Суспільством в значній мірі сприяла Всесвітня конференція з проблем глобального розвитку науки та освіти, яка була проведена під егідою Комітету з освіти, науки та культури ООН та Міжнародної ради з науки (1999 р., Булаїєнг). Конференція прийняла спеціальну “Декларацію з питань науки та використання наукових знань”. Названий документ не можна не згадати, тому що він містить програму наукового розвитку на наступні роки і є підґрунтям для визначення пріоритетів всіх наук, що розвиваються на планеті.

Першим розділом декларації є “Наука заради знання, знання заради прогресу”. В цьому розділі особливе значення надається фундаментальним дослідженням і наголошується, що кожна країна світу повинна визначити свої національні пріоритети в кожній галузі знань. Акцентується увага на діяльності професійних організацій учених (академій, об'єднань тощо), які мають всілякими способами підтримувати науку і сприяти нерозривному процесу поширення знань у світі.

Розділ другий “Наука для миру та прогресу” передбачає кооперування між вченими різних напрямків знань та різних держав, що сприятиме міцним цивілізаційним процесам. Підкреслюється, що для країн з перехідною економікою доцільно застосовувати інноваційний шлях розвитку та запозичення найкращого світового досвіду. Можливими нормами інноваційного розвитку можуть бути сильні центри різного рівня, технологічні “інкубатори”, технолого-наукові парки тощо. Різні типи об'єднань науковців повинні сприяти розв'язанню загальних цивілізаційних проблем. Наголошується увага на доцільності створення глобальної системи довгострокового моніторингу стану природного середовища, опрацюванні загальноцивілізаційних методик оцінки екологічного стану середовища життя і його впливу на здоров'я людини, співпраці науковців різних спрямувань для вирішення загальнопланетарних завдань.

Третій розділ декларації “Наука у суспільстві та наука для суспільства” націлює

науковців світу на роботи, спрямовані на досягнення добробуту всього людства, збереження гідності людини та захист її прав. Обов'язком кожного вченого є висловлення своїх поглядів з усіх проблем розвитку людства

Декларація закликає наукові колективи, наукові і освітні заклади, уряди і громадські організації сприяти поширенню ідей, орієнтованих на поліпшення життя людини завдяки науковим розробкам.

Згадана декларація та умови розвитку України націлюють нас зосередити увагу на певних пріоритетах наукового пошуку в географії.

Багато векторність розвитку географічної і картографічної наук змушує нас акцентувати увагу на деяких сучасних парадигмах:

- Глобалізація і тенденції у зміні геополітичної ситуації в регіонах світу. Ця парадигма світового розвитку оцінюється по-різному для окремих держав. Постає питання, як взагалі можна характеризувати цей період розвитку. Як співвідносяться і який вплив мають основні економічні світові центри?
- Ноосфера і сталий (економічно, соціально і екологічно збалансований) розвиток – це поняття ще довгі роки будуть знаходитись у площині дискусій і пошуків. Чи сформуємо ми належну сферу розуму і усвідомимо проблему безпечного розвитку? Адже сьогодні більшість людства живе в злиднях, фінанси розподілені нерівномірно, продовжує існувати експлуатація одних іншими тощо. Для забезпечення сталого розвитку необхідно забезпечувати багаторівневу систему рівноваги, яка повинна відповідати основному поняттю стійкості геосистем як стратегічно ключовому в такому розвитку.
- Значного посилення вимагають дослідження стосовно проблем регіональної географії: активізацію лімітуючих, нормативних і проєктивних напрямів, в основу яких повинні бути закладені інтереси людини.
- Допільно поглиблювати методикку оцінювання екологічного стану компонентів природи шляхом переходу до науково обґрунтованих кількісних оцінок цього стану через оцінку певних змін (співвідношень характерних мас лімічних елементів, що мігрують в різних складових ландшафту; інтенсивності міграції окремих мікрорісменців, територіального розподілу лімічних елементів; масштабів, глибини, висоти проникання в ґрунт чи повітря і дальності міграції елементів).
- Підлягає усвідомленню і широкому опрацюванню нова для географії парадигма людського розвитку. Індекс людського розвитку, за визначенням ООН, включає три показники: тривалість життя, рівень знань і рівень життя. Але уже зараз стосовно окремих регіонів держав використовуються більше показників різного змісту.
- Парадигма поєднання географії і геоінформатики із застосуванням аерокосмічних методів є основою майбутнього розвитку географії і картографії.

Література:

1. Prebisch, R: Commercial Policy in the Underdeveloped Countries. In. American Economic Review 49. – 1959 – S 251-273
2. Fridmann J. Urbanization, Planning and National Development Beverly Hills/London 1973
3. Послання Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Стратегічна панорама. - 2002. № 2 – С 13-38.
4. Стратегічні інтереси України в країнах Чорноморського регіону та проблеми національної безпеки // Сер “Зовнішньополітичні стратегії”, вип 7 /Б О Параконський та ін – К: НІСД, 2001 – 134 с